

Нове про Жюля Верна

Паризьке видавництво «Ашетт», яке ще до першої світової війни перекупило права на видання всіх творів Жюля Верна, видало монографію про життя і творчість романіста, написану його онуком Жаном Жюль-Верном¹.

Автор цієї вартої уваги книги добре знає і пам'ятає письменника, який помер 1905 року. Його дитинство і юність частково пройшли в Ам'єні, в будинку Жюля Верна, чийми романами він зачитувався змалку, і які згодом, у зрілому віці, прочитав іншими очима, «відкривши таке багатство, про яке навіть не підозрював».

Про глибоку повагу онука до діда свідчить вже саме його прізвище — Жюль-Верн. Справа в тому, що його батько, єдиний син письменника Мішель Верн, був просто Верном.

Жан Жюль-Верн працював над монографією близько сорока років і опублікував її на вісімдесят другому році життя, що вже само по собі є фактом безприкладним.

За родинною традицією Жан Жюль-Верн отримав юридичну освіту, займався судовими справами, скінчивши свою кар'єру головою трибуналу вищої інстанції в Тулоні. На дозвіллі він збирав документи про свого славетного діда, а в останні роки повністю присвятив себе праці над книгою.

Щоб належним чином оцінити цю працю, слід з'ясувати, в чому полягає її новизна.

Численні книжки французьких, радянських, англійських, чеських, угор-

¹ Jean Jules-Verne Jules Verne, Paris, Hachette, 1973

ських, італійських, бельгійських, голландських, швейцарських дослідників спиралися на фактичний матеріал романізованої біографії Жюль Верна, створеної його троюрідною племінницею Маргеріт Аллот де ла Фюїї до сторіччя з дня народження письменника (1928), яка витримала кілька видань. Цінність твору Аллот де ла Фюїї полягає не тільки у витонченості стилю, а й у тому, що автор використала чимало документів, головним чином листів Жюль Верна, що зберігаються в особистих архівах. Пізніше в Бюлетенях Жюльвернівського товариства час від часу з'являлися добірки листів, не використаних Аллот де ла Фюїї, але все ж таки в біографії Жюль Верна залишалося стільки прогалин, що навіть не було змоги встановити точну хронологію створення «Незвичайних мандрів», публікація яких тривала й після смерті письменника. Було багато нез'ясованого і в історії його драматургічної діяльності, здавалися загадковими деякі обставини його особистого життя. Коли Аллот де ла Фюїї писала свою книжку, родичі Жюль Верна не дозволяли розголошувати родинні таємниці, крім того, більша частина архівних джерел була ще недоступна для біографа.

Між тим за останні десятиріччя Жюль Верн як науковий фантаст і засновник нового жанру привертає до себе пильну увагу. За тиражами видань та кількістю перекладів він і досі залишається одним з найпопулярніших авторів у світі. В різних країнах з'являються нові п'єси, фільми, телевізійні вистави на сюжети його романів. Якщо за життя письменника серйозна критика замовчувала його твори, то лише за минулу чверть століття склалася багатомовна «жюльверніана» — численні монографії та статті, присвячені авторові «Незвичайних мандрів» або окремим аспектам його творчості.

Якщо до Жана Жюль-Верна вивчення особистої та творчої біографії письменника майже не просунулося вперед, то великих і безсумнівних успіхів досягнуто у вивченні самих творів у тісному взаємозв'язку з історією літератури, науки й суспільної думки. В радянському літературознавстві Жюль Верна вперше включено до історії французької літератури поряд із загальноновизнаними класиками¹. Відома книга Кирила Анд-

реєва в серії «Життя славетних людей» і його вступна стаття до російського дванадцятитомного зібрання творів Жюль Верна (1954—1957) переконливо довели вплив на письменника ідей утопічного соціалізму, антимілітаристський пафос його останніх романів, розчарування в конструктивних можливостях буржуазної демократії. Статтю Кирила Андреева передрукував паризький журнал «Ероп» (1955, квітень—травень), і вона не тільки викликала схвальні відгуки, а й багато в чому визначила сприйняття «Незвичайних мандрів» у Франції. Можна нагадати і монографію про Жюль Верна автора цих рядків, і популярний біографічний роман Леоніда Борисова, і численні видання романів Жюль Верна мовами народів СРСР.

«Ми є свідками справжнього відродження Жюль Верна й бачимо в ньому більше, ніж автора пригодницьких книжок для юнацтва», — зазначає Жан Жюль-Верн. На батьківщині письменника те ж видавництво «Ашетт» перевидало найкращі його книжки в масовій кишеньковій серії, з'явилися такі праці, як «Політичне прочитання Жюль Верна» Жана Шоно (новаторське за порушеними проблемами, хоча й трохи суперечливе дослідження), монографія Сімони В'єрн «Таємничий острів» (змістовний нарис історії задуму й уважний аналіз роману). У Франції вивченням Жюль Верна займаються переважно літературознавці-аматори, які публікують здебільшого фактологічні дослідження, присвячені мікропитанням (головним чином у Бюлетенях Жюльвернівського товариства), або методологічно немічні й у своїй основі безпорадні праці на зразок фрейдистських книжок Марселя Море «Дуже втішний Жюль Верн» та «Нові дослідження Жюль Верна»¹.

З цього випливає, що монографія письменникового онука, яка з'явилася в період похваллення суспільного інтересу до особи й творчості Жюль Верна, правитиме за фактичну основу для нових серйозних досліджень і допоможе розвіяти всілякі легенди, пов'язані з його ім'ям.

Насамперед ми дізнаємося — і це дуже важливо, — де нині зберігаються архівні документи письменника. Досі, наприклад, вважали, що Жан Жюль-Верн дістав у спадщину від свого батька більшу частину родинного архіву. Насправді ж з'ясувалося, що

¹ Розділ «Жюль Верн» у третьому томі «Истории французской литературы» (М., издавн. Акад наук СРСР, 1959), написаний З. М. Потаповою.

¹ Перша з них викликала негативну рецензію А. Наркевича (див. «Вопросы литературы», 1960, № 12).

онук зберігає рукописи переважно драматичних творів. Із величезної епістолярної спадщини особливий інтерес становить багаторічне листування Жюль Верна з видавцем (фонд Етцеля у Національній бібліотеці Франції) та з батьками. Нащадки сестер і брата письменника віддали свої архіви в розпорядження Жана Жюль-Верна, і це дозволило йому відкрити багато невідомих фактів. Крім того, він використав численні документи, які один з племінників передав до міської бібліотеки Нанта, де створено меморіальний музей Жюль Верна. Але головним джерелом матеріалів є архів Етцеля. Листування з видавцем тривало безперервно з 1862 по 1886 роки, а після його смерті — з Жюлем Етцелем-молодшим, який успадкував і довів до занепаду батькове видавництво. Листи до Етцелів дозволили авторові простежити крок за кроком сорокарічну працю Жюль Верна над втіленням його гігантського задуму.

Дуже цінний архів Етцеля став доступним дослідникам зовсім недавно. Першою його вивчила Сімона В'єрн, дослідниця з Гренобля. Вона прочитала понад 800 невідомих листів романіста до видавця й зробила різке відкриття. З'ясувалося, що відомий публіцист і політичний діяч, учасник Паризької Комуні Паскаль Груссе, який пізніше писав пригодницькі романи для юнацтва, підписані псевдонімом Андре Лорі, в співавторстві з Жюлем Верном створив не тільки «Найду із загиблї «Цінтії», що було вже відомо, а й ще два романи — «П'ятсот мільйонів бегуми» й «Південну зірку». Відкриття С. В'єрн, що внесло корективи в творчу біографію автора «Незвичайних мандрів», дозволяє нині віддати належне й Паскалю Груссе — письменнику, про якого в період розквіту його політичної діяльності з повагою відгукнулися Маркс і Енгельс.

Ці листи дають повнішу уяву про молодого Жюль Верна — його виключну працездатність, допитливість, оптимізм, про широке коло його знайомих — літераторів, артистів, вчених, про взаємини з Дюма-батьком, який відіграв важливу роль у долі Жюль Верна.

Перш ніж знайти свій шлях у літературі, він створив кілька десятків п'єс (історичні драми, трагедії, водевілі, лібретто комічних опер), які, хоч і не принесли слави, але були для нього доброю літературною школою. Автор переконливо показує, як досвід Жюль Верна-драматурга збага-

чує Жюль Верна-романіста, як цей досвід виявляється в композиційній архітектоніці, в «майстерних розв'язках» й ефектних діалогах його численних романів, що, як відомо, легко інсценізуються. Часто-густо сам автор робив з них п'єси-феєрії, які роками не сходили зі сцени. Особливо поталанило п'єсам за романами «Навколо світу за вісімдесят днів» та «Михайло Строгов», які витримали тисячі вистав.

Жан Жюль-Верн знайомить читача з неопублікованими п'єсами свого діда. Так, ми вперше дізнаємося про рукопис трагедії «Александр VI» (1847 р.), про досі невідомі водевілі «Морська прогулянка», «Чверть години Рабле», «Абдалах», «Тисяча друга ніч», оперету «Сабінянки», п'ятиактні трагедії «Драма за Людовіка XV», «Башта Монтлері» та ін. Цікава історія комедії у віршах «Леонардо да Вінчі». Перший варіант було написано ще в 1851 р. Пізніше «комедію в дусі Мюссе» перетворено на «Джоконду», і нарешті Жюль Верн прочитав на засіданні Ам'єнської академії в 1874 році останню редакцію комедії вже під назвою «Монна Ліза». Ця п'єса згадується в багатьох джерелах, але її сюжет викладено вперше.

«Леонардо да Вінчі» — чи не єдиний твір, який Жюль Верн переробляв багато разів.

Цікаво, як письменник поволі нагромаджував знання, що зробили його першовідкривачем жанру «наукового роману». Ще тільки-но починаючи замислюватися над тим, як поєднати літературу з наукою, він одного разу — це було в середині п'ятдесятих років — у відповідь на вмовляння батька облишити нікчемні заняття, виголосив:

— Я не маю сумніву щодо свого майбутнього. До тридцяти шести років я посяду в літературі визначне місце.

З багатьох прогнозів Жюль Верна, які розглянуто в книжці, цей перший прогноз виявився абсолютно точним.

По-новому розкривається в документах історія знайомства й багаторічного співробітництва Жюль Верна з Етцелем.

Восени 1862 року Жюль Верн закінчив свій перший роман. Шукаючи видавця, він звернувся до Дюма-батька. Той схвалив рукопис і через посередництво одного свого приятеля відрекомендував початківця П'єрові-Жюлю Етцелю, республіканцеві 1848 року, який відновив свою видавничу справу після кількох років вигнання. Етцель орієнтувався переважно на

юнацьку аудиторію й підшукував здібних працівників для «Журналу виховання та розваг», який збирався видавати разом з відомим педагогом Жаном Массе. Знаменна зустріч відбулася в кабінеті видавця на вулиці Жакоб. Жюль Верн, ніяковіючи, вручив йому рукопис. Етцель швидко прочитав роман, висловив свої зауваження й повернув його Жюлю Верну для допрацювання. Вже через два тижні рукопис було виправлено, і на початку 1863 року роман вийшов у світ.

Сама назва — «П'ять тижнів на повітряній кулі» — не могла не звернути на себе уваги. Успіх перевершив усі сподівання. Так був започаткований «науковий роман», в якому захоплюючі пригоди переплітаються з популяризацією наукових знань, насамперед географічних, з обґрунтуванням різного роду гіпотез. Уже в першому романі про уявні географічні відкриття в Африці, зроблені з пташиного польоту, Жюль Верн «сконструював» аеростат з термічним управлінням, безпомилково передбачив топографію верхів'я Нілу, а також висунув «довгостроковий прогноз» щодо майбутнього розквіту африканського континенту, який, на його думку, розкриє свої багатства, коли ресурси європейських країн значною мірою вичерпаються.

Невдовзі Етцель запропонував взаємовигідну угоду: Жюль Верн зобов'язаний був давати видавцеві по три книжки на рік (кожна обсягом приблизно 10 друкованих аркушів) з розрахунку 1925 франків за том при умові, що видавець спершу публікуватиме їх на сторінках «Журналу виховання та розваг». На ті часи, підкреслює біограф, це були великі гроші. Так, Бальзак і Жорж Санд одержували за книжку 2000 франків. Зважаючи на зростання популярності Жюля Верна, Етцель кілька разів змінював умови контракту на користь автора, який давав видавництву високий прибуток. Наприкінці 1865 року гонорар було підвищено до 3000 франків за книжку, а після 1871 року — до 6000, із зобов'язанням давати видавцеві вже не по три, а по дві книжки на рік. Щоправда, після інфляції, викликаной франко-прусьською війною, нова угода не принесла письменникові особливого прибутку, але в цілому його літературна праця винагороджувалася досить щедро, звичайно, без збитку для Етцеля.

Ці факти, вперше наведені Жаном Жюль-Верном, розвіюють вигадки про те, що Жюль Верн нібито обійшов із

своїм першим романом чотирнадцять видавців, які по черзі відхиляли рукопис, аж поки йому не поталанило знайти п'ятнадцятого — Етцеля; і про те, що видавець нібито негайно уклав з ним безпрецедентну угоду на двадцять років наперед.

Численні уривки з листів до обох Етцелів, а також листування Жюля Верна з батьками й братом Полем розкривають творчу історію «Незвичайних мандрів» і кожного твору, що входить до багатотомної серії.

Працюючи кожного дня від ранку до вечора, Жюль Верн порівнював себе то з першероном, то з ломовиком, який відпочиває тільки у власній запряжці. Надлишок сил допомагав йому до певного часу бадьоро тягти переобтяжений візок. Ретельно виконуючи умови контракту — три томи на рік, — улітку 1866 року, втішаючись перспективою розрахуватися з боргами, він зобов'язався на замовлення Етцеля створити компільтивну «Ілюстровану географію Франції». Обклавшись джерелами, він встигає зробити скрупульозний опис двох департаментів за тиждень, видаючи «нагора» по 800 рядків — майже півтора друкованих аркуша за день. І це не рахуючи ранкової праці над «Дітьми капітана Гранта»! Після «Географії Франції», ще не встигши скінчити роман, він обмірковує «на дозвіллі» наступний і в черговому листі пише батькові: «Щоб відпочити, беруся за «Мандрівки під водою». Це принесе мені задоволення».

Найкращі книги Жюля Верна з'являються одна за одною. Ще раніше, в 1865 році, він пише й друкує в газеті роман «З Землі на Місяць», а на початку 1869 року за якихось шість тижнів створює «Навколо Місяця». Праця над видатною «місячною» діалогом не зайняла в нього й півроку!

Наприкінці шістдесятих років Жюль Верн береться виконати ще одне замовлення Етцеля — написати «Історію великих мандрів і славетних мандрівників». Робота трохи затяглася через «Таємничий острів» та інші термінові романи, але до 1877 року її було успішно завершено за допомогою працівника Національної бібліотеки, географа Габріеля Марселя, який добирав письменникові документи й тексти. Ця капітальна праця з історії географічних відкриттів тривалий час вважалася цінним посібником; за своїм фактичним матеріалом вона не втратила значення й понині.

Успіх «Історії мандрів» заохотив Етцеля звернутися до Жюля Верна з новою привабливою пропозицією —

написати цотиритомну популярну працю «Завоювання Землі наукою та промисловістю». Вже було укладено угоду, але Жюль Верн після деяких вагань відмовився її підписати. Можливо, він уже стомився й мусив розраховувати свої сили. Про цей незвершений задум онук письменника повідомляє вперше.

При такій винятковій продуктивності Жюль Верн, однак, ставить до себе високі вимоги. Найбільші труднощі, а іноді навіть муки, викликала праця над стилем. У листах до видавця він постійно скаржиться на брак часу, що заважає йому стати досконалим стилістом. Жюль Верн просто не міг дозволити собі таку розкіш, як шліфування кожної фрази, пошуки особливо точного епітету або якоїсь незвичайної метафори. Фантазія підганяла його вперед, дія, що стрімко розгортається, не дозволяла затримуватися. Особливо в перші роки творчої діяльності він такою мірою втілювався в образи своїх героїв і обставини дії, що, коли писав про мандрівку капітана Гаттераса до Північного полюса, схопив нежить...

Чималих зусиль йому коштували назви книжок. У процесі роботи вони кілька разів змінювалися. Так, у листуванні з Етцелем роман про капітана Немо і його незвичайний «Наутілус» називався «Мандрівка під водою», «Мандрівка під океаном», «Двадцять тисяч льє під морями». Остання назва була прийнята остаточно, хоч нашому читачеві цей роман відомий, як «Двадцять тисяч льє під водою».

«Діти капітана Гранта» спочатку було названо «Пригоди Роберта Гранта», але потім Жюль Верн змінив назву, щоб не зменшити роль Мері Грант і підкреслити тему пошуків батька. Заміна назви «Північ і південь» на «Північ проти Півдня» знов-таки посилює смисловий наголос, бо твір присвячено громадянській війні в Сполучених Штатах і автор рішуче співчував Півночі. Роман «Догори дном» до публікації мав назву «Перекинутий світ», «П'ятнадцятирічний капітан» — «Юний капітан», «Агентство Томпсон» — «Кумедний круїз».

Жюль Верн часто консультувався з вченими. Математик Анрі Гарсе зробив на його прохання розрахунки для роману «З Землі на Місяць», які обґрунтували надання снарядові космічної швидкості для подолання сили земного тяжіння. Інженер Бадуро зробив необхідні розрахунки, що по-

казали, в чому полягала помилка одного з персонажів, математика Масто-на, який намагався зсунути земну вісь. Праця Бадуро була надрукована як математичний додаток до роману «Догори дном». Так само, як ентузіаст повітроплавання Надар навіть письменника на думку помістити в космічний снаряд пасажирів, і сам опинився серед учасників місячного пельюту під прізвиськом-анаграмою Ардан. Бадуро під ім'ям Альсіда П'ерде виведено в романі «Догори дном».

Жан Жюль-Верн мало говорить про першорядну роль Жюля Верна в історії наукової фантастики, обмежуючись аналогією між його творчістю і спадщиною Едгара По та Вільє де Ліль Адана. Але це не завадило авторові поставитися з належною увагою до наукових і технічних прогно-зів свого діда. Дивовижну інтуїцію виявив він у місячній діалогії, обравши Флоріду місцем старту циліндрично-конічного вагона-снаряда із трьома пасажирами, примусивши їх відчутти невагомість, побачити зворотній бік Місяця й упати в Тихий океан, де їх вилловив сторожовий корвет. За дивним збігом, зауважив американський космонавт Френк Борман, «Аполлон IX», маючи такі ж розміри й вагу, як снаряд Барбікена, приводнився за чотири кілометри від місця, визначеного романістом.

Відсутність палива, енергію якого можливо регулювати, примусила Жюля Верна скористатися неіснуючим надпотужним порохом, та водночас «вагон-снаряд» має ракетну систему для амортизації поштовху, коли б відбулася посадка на Місяць.

Не тільки розміри й вага алюмінієвого снаряда, а й опір атмосфери, регенерація повітря і навіть телескоп п'ятиметрового діаметру на вершині Лонг-Спик у Скелястих горах, за параметрами й іншими характеристиками дивно схожий на той, що зараз встановлено неподалік від цього місця на горі Паламар — усе це передбачено в романі, що випередив реальні можливості більш ніж на сто років.

До цього слід додати, що «Навколо Місяця», як і перша частина діалогії, спирається на точні розрахунки. Коли Етцель готував окреме видання, Жюль Верн попросив його дати переглянути роман тямущому математику. Секретар Академії наук Бертран міркував над цими проблемами вісім днів і повернув рукопис з корективами, які передбачали повернення снаряда, щоб не дати йому загубитися в Сонячній системі.

Інтуїція поєдналася з точним розрахунком, який ґрунтується на механіці Ньютона.

Той самий космонавт Френк Борман пізніше згадував, що, коли його дружина тривожилася за долю чоловіка, він порадив їй прочитати «Навколо Місяця».

Видавець побоювався, що роман викличе заперечення церковної цензури. Жюль Верн відповів:

— Барбікен же сказав перед польотом: «Хай береже нас бог!» Хіба цього недосить?

Жюль Верн, щоправда, не поривав з католицькою церквою. Та це була, головним чином, данина традиції. Віра в науку усунула з його свідомості ідею бога. Коли Елен Гленарван звернулася до Паганеля з вигуком: «Хай допоможе нам господь!», географ уточнює: «Він нам допоможе, пані, коли ми самі собі допоможемо».

Етцель, близький до атеїзму, чимало сприяв поступовому відхиленню письменника від ортодоксальної віри. Разом з тим у питаннях політичних видавець був більш обачливим, ніж його автор, що виховувався на ідеях Сен-Сімона й засуджував будь-які форми пригноблення людини людиною. Жюль Верн часто поступався видавцеві, але траплялося і таке, що він довго й уперто чинив опір, не бажаючи відходити від своїх позицій. Дискусію в листах викликав, наприклад, образ капітана Немо.

Жюль Верн хотів зробити його поляком. Письменник співчував польським патріотам, учасникам повстань 1831 та 1863 років. Придушення царським урядом визвольного руху в Польщі викликали в нього обурення. Етцель заперечив: цензура не дозволить, щоб Немо атакував російські кораблі. Адже Олександр II зберігає нейтралітет щодо воєн, які веде Наполеон III. Жюль Верн відповів: якщо Немо буде поляком, чия дружина вмерла під батогом, а діти загинули в Сибіру, ніхто його не засудить за те, що він мститья цареві. Етцель заперечив: республіканці не повинні співчувати монархам, але не можна не рахуватися з цензурою. Хай краще Немо буде аболіціоністом. Він матиме досить підстав для помсти ватажкам Півдня, що винні в загибелі його дружини й дітей. Жюль Верн відповів: рабство офіційно скасовано. Немо міг би боротися за визволення невольників, звільняти моря від работорівців, але після поразки Півдня така діяльність втрачає головний сенс.

Етцель погодився: скасування рабства — видатна подія нашого часу. Але відданість тільки цій ідеї принизила б велич Немо. Чи не краще було б зробити його абстрактним месником, втіленням протесту проти тиранії в будь-якій формі?

На тому й зійшлися. Етцель також умовив його пом'якшити жахливу пошту Немо: хай він перший не нападає, а тільки відповідає на атаки.

Етцель покреслив рукопис, але автор не погодився з правкою. Загалом Немо залишився таким, яким був задуманий: патріотом пригнобленої країни, що повстала проти поневолевачів, революціонером. Він живе в грані між любов'ю і ненавистю, співчуттям і жорстокістю. Разом з тим це узагальнений образ бунтівника-анархіста, який наприкінці життя зрозумів свої помилки: «Я помираю тому, що уявив, ніби можливо прожити самому». В фіналі «Таємничого острова», як пам'ятають читачі, з'ясовується, хто такий капітан Немо — син індійського раджі, принц Дакар, який прагне помститися англійцям за поневолення Індії.

В довгій суперечці з Етцелем про капітана Немо Жюль Верн відстояв свої принципи.

Цікаво, що в одному з листів видавця він зауважив, що міг би назвати прототипом Немо полковника-ельзасця Шарра, який 1848 року був депутатом Національної асамблеї і військовим міністром республіки, а після державного перевороту заявив, що повернеться до Франції тільки тоді, коли там переможе свобода. Він помер у 1865 році у вигнанні, не бажаючи скористатися амністією, яку проголосив Наполеон III. За вказівкою Жюля Верна, художник Ріу, ілюструючи «Двадцять тисяч лье під водою», надав капітанові Немо портретної схожості з полковником-республіканцем Шарра.

Незгоди з Етцелем виникали й з приводу романів «Ченслер», «Михайло Строгов», «Паровий будинок», «Архіпелаг у вогні», «Робур-Завойовник». Творчу історію цих та багатьох інших творів Жюля Верна вперше розкрито автором монографії.

Відтоді, як письменник придбав у 1866 році старий рибальський баркас і переобладнав його на вітрильник «Сен-Мішель», він працював здебільшого на своїй яхті. Кремезний, засмаглий, із зміцнілими від фізичної праці м'язами, він був схожий на людину, яка звикла відчувати під

ногами хитку палубу. Заходячи в якийсь порт, Жюль Верн радів, коли навіть бувалі моряки мали його за свого.

«Щоб оспівувати море,— пише Жан Жюль-Верн,— він повинен був жити на морі. Не можна зменшувати значення «Сен-Мішеля» в житті письменника. Він провів на палубі значну частину свого життя, і якщо не зміг повторити далекі мандри своїх героїв, то багато плавав під вітрилами, ставши професійним яхтсменом. Думки, які висловлюють його персонажі про море,— його власні думки, й у капітані Немо втілено частку його власного існування».

Онук письменника уважно простежує маршрути кожної з трьох яхт, доповнюючи «морську біографію» діда новими невідомими подробицями.

На першій, «Сен-Мішель», він не плавав далі Остенде та Лондона, обмежуючись, головним чином, річками й прибережною смугою Франції. В різні роки він кидав якір у Булоні, Кале, Дуврі, Гаврі, Нанті, Бордо, Дьєппі, Шербурі і... навіть у Парижі. Це сталося в 1869 році, коли Жюль Верн, приставши до Моста Мистецтв, ефектно вручив видавцеві рукопис «Двадцяти тисяч лье під водою» і ледь не сів на міліну.

Згодом на зміну першій яхті прийшов «Сен-Мішель II» — вітрильник на сім чоловік екіпажу, на якому капітаном став давній знайомий родини Вернів — Оллів. Незважаючи на те, що Жюль Верн пишався своїм кораблем, вже наступного року капітан Оллів умовив його придбати ще краще судно — елегантну парову яхту, збудовану для якогось маркіза Преоля, якому не вистачило грошей, щоб її купити. Продавши «Сен-Мішель II» і одержавши чималий гонорар за «Історію великих мандрів», письменник зміг заплатити 55 тисяч франків. Тепер перед ним відкривався простір Середземного моря та Балтики. На борту «Сен-Мішеля III», поєднуючи працю й відпочинок, він написав кілька книжок. Англія, Шотландія, Ірландія, Голландія, Данія, Норвегія, Швеція, Іспанія, Португалія, Італія, Алжир, Туніс — такий неповний перелік країн, береги яких обігнув «Сен-Мішель», зупиняючись у всіх великих портах.

Неабиякий навігаторський досвід відбився в багатьох романах французького письменника, і глибоко помиляються ті, — підкреслює автор монографії, — хто твердить, ніби Жюль Верн здобував свої відомості тільки з літературних джерел.

За книгою онука можна простежити життя письменника не тільки по роках, а й по місяцях. Жюль Верн зовсім не був домосід, як твердять біографи, що спираються на книжку Аллот де ла Фюїї. Більше часу він проводив поза домівкою, і тільки на схилі літ, занедужавши, став «ам'єнським відлюдником».

За кілька років до зустрічі з Етцелем Жюль Верн одружився з молододу удовою Оноріною Де В'ан. Її дочки від першого шлюбу Валентина й Сюзанна вперто не визнавали вітчима, а для самої Оноріни одруження з літератором-напівжебраком не принесло великої радості. Вона взагалі не розуміла, що таке літературна праця, яку вважала примхою; зате пізніше, коли переконалася, що навіть така праця може приносити гроші, нерозважливо витратила їх на свої прихми. Спосіб життя письменника, що починав трудовий день о п'ятій ранку, не збігався зі звичками Оноріни. Світ паризьких крамниць, пише про свою бабусю Жан Жюль-Верн, здавався їй не менш величним, ніж її чоловікові Всесвіт. Прогулянки на Єлісейських Полях були її «незвичайними мандрівками», а «Незвичайні мандри» Жюля Верна залишали її глибоко байдужою. Щоб утримати дружину від паризьких спокус, Жюль Верн переїхав до Ам'єна, де жили її дочки, і там опинився ще в більшій ізоляції, в байдужому йому оточенні. Як з'ясувалося нині, довгострокові поїздки до Парижа, до родичів у Нант, самотність у сільській глушині або на борту «Сен-Мішеля», тривалі й часті від'їзди з Ам'єна були викликані не тільки пошуками спокою й тиші, необхідними письменнику для успішної праці, а й далеким від ідилії сімейним побутом.

Жан Жюль-Верн, що наважився розвіяти легенду про щасливе подружнє життя діда, вважає, що не слід замовчувати ще одну сімейну таємницю — багаторічну прихильність Жюля Верна до якоїсь пані Дюшень із паризького передмістя Аньєр, очевидно, самотньої жінки, його ровесниці або навіть трохи старшої за нього. Ця жінка була начитана, мала певний художній смак і, головне, поділяла літературні й наукові інтереси Жюля Верна. Оноріні було відомо про це, але вона не влаштовувала чоловікові сцен. Якби ця дружба була палким коханням, зазначає Жан Жюль-Верн, Оноріна реагувала б інакше; вона знала, що «пані з Аньєра» не загрожувала її добробуту.

Смерть цієї жінки в середині 80-х

років була для Жюль Верна великою втратою, як і смерть Етцеля, який помер незабаром. Майже одночасно письменника тяжко поранив із револьвера божевільний небіж. До всього цього додалися складні взаємини з сином Мішеlem, біографія якого досі залишалася «загадковою». Людина розумна й обдарована, але неврівноважена й розбещена, Мішель вів життя гультю, заходив у великі борги, йшов на різного роду авантюри. Скандальні пригоди Мішеля не тільки коштували Жюлю Верну великих грошей, а й затьмарювали йому життя. І навіть пізніше, коли Мішель трохи вгамувався, його комерційні афери майже кожного року закінчувалися банкрутством, що вибиало Жюля Верна з колії. Але з роками Жюль Верн дедалі прихильніше ставився до сина та його родини, що викликало у дочок Оноріни задрість і гнів. Зрештою цей удавано пристойний буржуазний дім перетворився, за словами Жана Жюль-Верна, на «кубло змії» (натяк на роман Моріана). Кабінет письменника, куди ніхто не мав права заходити, був для нього не тільки сховом, а й фортецею.

Документи й листи, наведені біографом, змальовують у драматичному світлі останні десятиріччя життя Жюля Верна...

В 1888 році Жюль Верн висунув свою кандидатуру до Муніципальної ради за списком «червоних», заявивши, що, хоча він не належить до жодної партії, йому найбільш близькі за духом соціалісти. З тією ж старанністю, з якою він виправляв коректуру романів, Жюль Верн понад п'ятнадцять років виконував обов'язки муніципального радника, піклуючись про благоустрій і культурні заклади міста.

Жан Жюль-Верн підтверджує ліву орієнтацію діда. Уважно прочитавши його останні романи, легко переконалися, що письменник скептично ставився до приватновласницького суспільства. Критика американської гігантоманії, гонитви за наживою, кривавої колоніальної політики, використання наукових досягнень на шкоду людям, різкі виступи проти воєнних приготувань великих держав — усе це досить чітко позначилося в романах «Догори дном», «Плавучий острів», «Прапор батьківщини», «Золотий вулкан», «В гонитві за метеором», «Незвичайні пригоди експедиції Барсака».

Туга й самотність спонукали Жюля Верна до ще інтенсивнішої праці, що

перетворилася на маніакальну пристрасть. Внаслідок цього зібралось стільки рукописів, що видавець, який друкував щороку по два нових томи «Незвичайних мандрів», не встигав за своїм автором. Багато останніх романів, як і передбачав письменник, побачили світ після його смерті.

Можливо, Жан Жюль-Верн трохи перебільшує духовну близькість між своїм батьком і дідом, але, в усякому разі, Мішель в останні роки був майже єдиним його бажаним співрозмовником, і саме йому заповів Жюль Верн свої рукописи.

Давню суперечку дослідників про те, хто редагував і готував до видання ненадруковані твори, особливо роман «Наукова мандрівка» («Незвичайні пригоди експедиції Барсака»), що залишився тільки в нотатках, Жан Жюль-Верн беззастережно вирішує на користь свого батька Мішеля Верна, відкидаючи гіпотезу, що цією особою міг бути Паскаль Груссе або якийсь інший професійний літератор.

Разом з тим у книзі Жана Жюль-Верна далеко не все переконливо. Він додержується застарілого біографічного методу. Виникнення літературного задуму дослідник часто зводить до вузько біографічних чинників.

Звичайно, такі спрощення зрозумілі. Жан Жюль-Верн дивиться на свого діда очима члена родини й не може до кінця звільнитися від сімейних упереджень.

У цілому ж його праця відзначається об'єктивністю. Людина високої культури, з різнобічними знаннями, він наводить у своїй книжці багато цікавих спостережень і думок, безперечно, вартих уваги. Жан Жюль-Верн, озброєний багатим фактичним матеріалом, створив найбільш повний опис життя великого фантаста, змалював його на повен зріст таким, яким він був насправді — в усій величї творчих звершень і притаманних йому людських слабостей.

Книгу закінчено словами одного із героїв письменника, які доводять, що Жюль Верн навіть у найважчі часи свого життя, в роки рішучої переоцінки цінностей, не втрачав віри в людину, в її високе покликання і її майбутнє: «Ми вмираємо, але справи наші далі живуть, увічнені тими силами, які ми викликали в собі. Ми залишаємо на життєвому шляху вічні сліди. Все, що відбувається, визначено попередніми подіями, і майбутнє — не що інше, як невідоме нам продовження минулого».